

UDK 303.025:340.1

CERIF: S115

DOI: 10.5937/AnaliPFB1903099M

Dr Tatjana Milić*

EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE PRAVA: REVOLUCIJA ILI NEMOGUĆA MISIJA?***

Empirijsko istraživanje prava nastoji da odgovori na problem odvojenosti pravne nauke i prava od društvene stvarnosti. Ono označava promenu u pristupu istraživanju prava. Kakav je kvalitet te promene? Zbog tog pitanja bilo je neophodno ostvariti što potpuniji uvid u empirijsko istraživanje prava. U radu su predstavljena osnovna obeležja empirijskog istraživanja prava i istorijski razvoj ove vrste istraživanja u svetu, kao i trenutno stanje u Srbiji. Radi prevazilaženja jednodimenzionalnog poimanja ovog naučnog pristupa kao isključivo kvantitativnog, razmotrena je razlika između kvantitativnog i kvalitativnog pristupa u empirijskom istraživanju. Potpuniji i kritički prikaz empirijskog istraživanja prava zahtevao je da se ukaže na ograničenja i izazove u njegovoj primeni. U zaključku autor objašnjava da empirijsko istraživanje nije korenita promena u načinu istraživanja prava, ali jeste promena čiji će uspeh zavisiti od metodoloških sposobnosti istraživača.

Ključne reči: *Empirijsko istraživanje. – Pravo. – Pravna nauka. – Metodologija prava. – Društvene nauke.*

* Autorka je angažovana kao istraživač-realizator projekta na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu, na osnovu programske akcije "Pravo na prvu šansu" Pokrajinskog sekretarijata za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost, tatjana.milic@gmail.com.

** Ovaj članak je rezultat rada na projektu „Empirijsko istraživanje uloge međunarodnog prava u radu Saveta bezbednosti UN na primeru upotrebe sile protiv SR Jugoslavije 1999. godine“ za koji je sredstva obezbedio Pokrajinski sekretarijat za visoko obrazovanje i naučnoistraživačku delatnost (br. projekta: 142-451-3422/2018-02).

1. UVOD

U poslednje dve decenije primećuje se porast primene empirijskih istraživanja prava. Taj trend je, između ostalog, uslovljen sve većom interakcijom prava i društvenih nauka. Predmet interesovanja naučnika nisu više samo značenje i važenje pravnih normi i odnosi koje one uređuju već i različiti faktori koji utiču na njihovu primenu u određenom društvenom i političkom kontekstu. Na delu je proces drugačije spoznaje koji odlikuje težnja da se, osim prava koje je sadržano u pravnim dokumentima i tekstovima, pravo opiše i objasni onako kako ono deluje u praksi.¹ Empirijska istraživanja su svojevrsno sredstvo da se unapredi saznanje o pravu i funkcionisanju prava.

Porast primene empirijskih istraživanja proizveo je određenu promenu u kvantitetu i kvalitetu istraživanja prava. Pojedini pravni pisci su čak bili slobodni da tu promenu označe kao revoluciju (Ho, Kramer 2013; Klick 2011). Drugi su opreznije ukazali na to da je učinjen korak napred u odnosu na *status quo* koji je vladao u oblasti prava (Mascini, van Rossum 2018). Jedno je sigurno: promena se dogodila.

Šta konkretno znači ta promena u istraživanju prava? Kako se ta promena dogodila? I kuda ona vodi? To su pitanja koja ćemo razmotriti u ovom radu. Cilj autora je da predstavi empirijski pristup istraživanju prava i da ukaže na izazove njegove primene. Postavljeni cilj je predodredio strukturu članka, pa je na početku predstavljen osnovni pojmovni aparat neophodan za razumevanje empirijskog istraživanja i njegovog mesta u pravnoj nauci. Da bi čitaoci razumeli gde se i kako dogodila promena u pristupu istraživanja, u narednom delu rada prikazani su istorijski razvoj empirijskog istraživanja prava i stanje stvari u Srbiji. Potom je dat i detaljniji osvrt na vrste empirijskog istraživanja. Konačno, potpun uvid u predmet ovog razmatranja ne bi bio moguć ako ne bismo ukazali na prednosti, ograničenja i izazove u primeni empirijskih istraživanja u pravu.

2. POJMOVNI APARAT ZA RAZUMEVANJE EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA PRAVA

Na osnovu pregleda literature o empirijskom istraživanju prava zaključili smo da je neophodno predstaviti osnovnu pojmovnu aparaturu koja bi čitaocima trebalo da pomogne da razumeju i razlikuju tu vrstu naučnog istraživanja. Primetno je da su autori, doduše ne svi, propuštali da naprave adekvatan uvod i precizno odrede pojam empirijskog istraživanja

¹ Taj pristup se prepoznaje u formulaciji koju je Roscoe Pound (*Roscoe Pound*) iskoristio za naslov članka *Law in Books and Law in Action*, koji je 1910. objavio časopis *American Law Review*. U literaturi o empirijskom istraživanju prava ta formulacija je često citirana.

i ukažu na njegovo mesto u nauci uopšte. Takođe su propuštali da razgraniče pojmove metodologije, metoda i teorije, koji zbunjuju i istraživače i čitaoce, pa ne čudi što se empirijsko istraživanje često pojednostavljeno poima.

Osnovni pojmovi koji su, prema mišljenju autora ovog rada, neophodni za razumevanje i razlikovanje empirijskog istraživanja prava su: nauka, metod, metodologija, teorija, empirijsko istraživanje i empirijsko istraživanje prava.

Na osnovu prethodnog saznanja (Pečujlić, Milić 1995, 21; Dajović 2017, 226), pojam *nauka* određujemo kao delatnost koja teži da uveća znanje o predmetu istraživanja koristeći naučne metode i izgrađujući naučne pojmove i teorije.

Naučni *metod* Miroslav Pečujlić i Vojin Milić određuju kao „način mišljenja i postupak istraživanja stvarnosti koji garantuje sticanje što istinitijeg, što objektivnijeg saznanja“ (1995, 21). Milić je još 1965. godine objasnio da naučni metod obuhvata „misaone radnje pomoću kojih naučnik stvara polaznu hipotetičku osnovu svog istraživanja analizirajući postojeće naučno znanje, otkrivajući u njemu praznine, nerešene probleme i izvesne nove mogućnosti međusobnog povezivanja raznih činjenica i teorijskih stavova koji još nisu sagledani u određenom međusobnom odnosu... Drugi deo metoda je sve ono što treba učiniti da bi se pribavila potrebna obaveštenja o stvarnosti na osnovu kojih se može ispitati da li su i u kojoj meri polazne pretpostavke opravdane“ i na kraju se saznanja, do kojih se stiglo istraživanjem, uključuju u postojeći fond naučnog saznanja (Milić 1965, prema Ilić, Veljković 2016, 7–8).

Metodologija je širi pojam od metoda, ali se ta dva pojma često ne razlikuju i koriste se kao sinonimi, što izaziva dodatnu zabunu. Polazeći od grčkog porekla reči, pojam metodologija bi podrazumevao nauku o metodi. Takvo određenje nalazimo kod Miroslava Pečujlića i Milića (Pečujlić, Milić 1995, 21) koji smatraju da kao naučna disciplina metodologija obuhvata tri komponente: opšti teorijsko-metodološki pristup, metodološki postupak i tehničke metode za prikupljanje činjenica. Dakle, u tom smislu metodologija bi bila okvir istraživanja koji obuhvata teoriju, metode i tehnike istraživanja.

Naučna *teorija* je, prema definiciji koju navodi Goran Dajović (2017, 234), „sistematizovan (skladno povezan) skup tvrdnji koje objašnjavaju izvesnu pojavu“. Istovremeno, Pečujlić i Milić (1995), kao i Mej (May 2011), upućuju na to da je teorija okvir koji usmerava pažnju istraživača na određeni deo stvarnosti i sadrži principe pomoću kojih se rezultati istraživanja tumače i smeštaju u sistem naučnog saznanja.

Naučna istraživanja se mogu razvrstavati po više osnova. Podela na empirijska i teorijska istraživanja samo je jedna od više mogućih podela

naučnih istraživanja.² Ta podela je zasnovana na prirodi istraživanja. U teorijskom istraživanju do saznanja stižemo posredstvom ideja o elementima pojave i njenim vezama sa drugim pojavama, a u empirijskom istraživanju posredstvom iskustva, odnosno posmatranja pojave.

Tradicionalno pravno istraživanje se uobičajeno označava kao doktrinarno. Takvo istraživanje prava koristi „naučne tehnike sa ciljem identifikacije pravila normativnog karaktera“ (Saraf 1982, 633) i zasnovano je na „aksiološkoj pretpostavci validnosti“ (Holtermann, Madsen 2016, 1004). U pravnoj nauci (pravnoj doktrini) naučnik se bavi „normativnom stranom pravnog fenomena. Rešavajući neki problem koji je uočio, on opisuje pravne norme, utvrđujući njihovo važenje i postavlja hipoteze o njihovom značenju koristeći klasična sredstva tumačenja“ (Dajović 2017, 231). Doktrinarni (pravni) naučnici do saznanja stižu primenom „hermeneutičkih i konceptualnoanalitičkih metoda“ (Dajović, 2017, 232).

Vremenom se javila potreba da se naučno istraži ne samo pravo koje je sadržano u pravnim aktima i dokumentima već i kako ono deluje u praksi. Odgovor je došao u obliku *empirijskih istraživanja*. Postoje brojne i različite definicije empirijskog istraživanja, ali se iz njih mogu izdvojiti zajednički elementi koji su svojstveni toj vrsti istraživanja. Osnova sticanja saznanja u empirijskom istraživanju je iskustvo (Bhattacharya 2008), odnosno opažanje pojava. Do saznanja empirijsko istraživanje stiže tako što se na osnovu prikupljenih empirijskih podataka izvode zaključci o predmetu istraživanja (Epstein, Martin 2014, 902). Ono se označava i kao *a posteriori* istraživanje (Craig 2005) jer se saznanje o predmetu istraživanja stiče nakon što se postavljene hipoteze provere na osnovu iskustva ili posmatranja. Empirijsko istraživanje je sistematično i transparentno (Landry 2016) jer se odvija prema utvrđenim i usklađenim pravilima, pa i drugi istraživači mogu proceniti i proveriti metode i rezultate istraživanja ili ponoviti postupak istraživanja.

Zahvaljujući interakciji pravne nauke i drugih nauka (sociologije, ekonomije, političkih nauka, psihologije i dr.) povećano je interesovanje pravnih naučnika za primenu metoda iz društvenih i drugih nauka kao i interesovanje naučnika iz društvenih i drugih nauka za istraživanje prava.

Društvene i druge nauke su počele empirijski da istražuju činjenice koje su „u vezi s pravom“, odnosno „pojave kojima pravo može biti uzrok ili posledica“ (videti Dajović 2017, 232 fn. 26). Dakle, one istražuju kako je pravo uslovljeno različitim pojavama i kako deluje na njih. Dajović je naučne discipline koje sprovode ta istraživanja označio kao *empirijske pravne discipline* (sociologija prava, ekonomska analiza prava, pravna psihologija i dr.) i istakao da one „koriste metode koji su neprimenjivi u pravnoj nauci“ (2017, 233). Ako pitate, na primer, jednog sociologa (pra-

² Naučna istraživanja se mogu deliti, na primer, prema cilju (eksplorativna, deskriptivna, eksplanatorna) ili prema svrsi (osnovna ili fundamentalna i primenjena).

va), on bi se verovatno protivio tom nazivu koji je upotrebio Dajović jer ga neko može protumačiti tako da sociologija ima ulogu pomoćne, ne samostalne nauke. Problem koji pridev *empirijski* zadaje u kovanju naziva različitih empirijskih istraživanja postao je izražen kada su se, osim empirijskih istraživanja prava, pojavila i istraživanja za koja se koristi naziv *empirijska pravna istraživanja* (*Empirical Legal Research*).

Herbert Kricer (Kritzer 2010, 883) istakao je da „*empirijsko* pravno istraživanje“ karakteriše „upotreba *sistematski* prikupljenih podataka, bilo kvalitativnih bilo kvantitativnih, da bi se opisao ili drugačije analizirao određeni pravni fenomen“.³ Aleksander Vulf (Vulf 2014, 1) odredio je da empirijska analiza⁴ koristi „empirijske istraživačke metode iz ekonomije i društvenih nauka u pokušaju da odgovori na istraživačka pitanja u oblasti prava tj. kako bi istražila operativne i funkcionalne aspekte prava i pravne posledice... Upotreba empirijskih metoda u pravnoj nauci može, stoga, dovesti do rezultata koji se ne mogu postići tradicionalnim istraživanjem prava... Krajnji cilj ovog pristupa je da, na osnovu empirijskih podataka, doprinese sistematskom razumevanju... pravnog sistema“. Vulf ne objašnjava šta podrazumeva pod operativnim i funkcionalnim aspektima prava, pa na osnovu jezičkog tumačenja tih prideva možemo pretpostaviti da je reč o aspektima koji se odnose na sprovođenje prava u praksi i na uloge koje pravo vrši. Teodor Ajzenberg je naglasio empirijsku prirodu podataka na osnovu kojih se stiče saznanje o predmetu istraživanja, ali i karakter i cilj empirijskog pravnog istraživanja jer ono nastoji da „sistematski proceni stanje i performanse pravnog sistema“ (Eisenberg 2011; 2004, 1741). Li Epštajn i Geri King smatraju da je način zaključivanja bitna odlika empirijskog istraživanja generalno i upozoravaju da u empirijskim pravnim istraživanjima postoji „malo svesti o pravilima izvođenja zaključaka koja usmeravaju empirijsko istraživanje u društvenim i prirodnim naukama, a još manje saglasnosti sa njima“ (Epstein, King 2002, 169).⁵ Drugi autori ukazuju na to da određenje empirijskog pravnog istraživanja mora obuhvatiti ne samo sistematsko analiziranje efekata prava već i utvrđivanje šta je pravo ili šta bi ono trebalo da bude, ali napominju da se ta vrsta istraživanja najčešće definiše na osnovu načina istraživanja predmeta (van Dijck, Sverdlov, Buck 2018, 108). Problem sa određenjima koja su fokusirana na način izvođenja istraživanja jeste u tome što se svode na tehničku dimenziju, pa nije redak slučaj da se empirijsko pravno istraživanje poistovećuje samo sa kvantitativnim istraživanjima.

³ Kurziv je u originalu citiranog teksta.

⁴ Osim te odrednice koju Vulf objašnjava, u *Enciklopediji prava i ekonomije* kao sinonimi se navode: empirijsko pravo i ekonomija, empirijsko pravno istraživanje (*empirical legal research*), empirijska pravna nauka (*empirical legal science*) i empirijske pravne studije (*empirical legal studies*).

⁵ Treba napomenuti da ti autori empirijsko istraživanje uglavnom posmatraju kao kvantitativno.

Mnoštvo pristupa definisanju empirijskog pravnog istraživanja pridružićemo i jedan koji dodatno komplikuje problem definisanja. Naime, jedna grupa istraživača iz oblasti prava, političkih nauka i filozofije osnovala je Mrežu pravnih empirijskih naučnika (*Network of Legal Empirical Scholars*) koja „nastoji da poveća kvalitet, nivo i važnost empirijskog pravnog istraživanja evropskog i međunarodnog prava i institucija“ (Šadl 2019). Oni naglašavaju da je njihov cilj da „promovišu proučavanja koja: istražuju pravna pitanja na sveobuhvatan i sistematičan način (koji je pravno empirijski što je suprotno od empirijsko pravni); zasnovana su na jasno artikulisanim epistemološkim osnovama; usvajaju razne empirijske metode; transparentna su i društveno značajna“ (Šadl 2019). Ti naučnici su, međutim, propustili da objasne razliku između pravno empirijsko (*legal empirical*) i empirijsko pravno (*empirical legal*). Možda kao empirijsko pravno na umu imaju istraživanje empirijskih pravnih materijala, to jest pronalaženje i izbor relevantnih izvora prava i prakse (pravnih akata, sudske i arbitražne presude, odluke, mišljenja i sl.). To je obično prva asocijacija na engleski termin *legal research*, posebno u sistemima u kojima su sudske presude izvor prava. S druge strane, na osnovu ciljeva te mreže naučnika možda možemo reći da za njih pravno empirijsko istraživanje odlikuje primena empirijskih metoda radi sistematične i sveobuhvatne spoznaje pravnih pitanja. Mnoštvo naziva i neprecizne definicije ne olakšavaju posao onima koji nastoje misaono da sagledaju granice tog naučnog kretanja i kako se ono uklapa u pravnu nauku. Pojedini bi možda rekli da se ono uopšte ne može uklopiti u pravnu nauku jer se pravo kao normativna pojava ne može istraživati metodama poput „statističkih i drugih kvantitativnih analiza“ (Dajović 2017, 232). Videli smo međutim, da ima i onih koji smatraju suprotno – da empirijska pravna istraživanja obuhvataju i analizu toga šta je pravo ili šta bi ono trebalo da bude (van Dijck, Sverdlov, Buck 2018, 108). Prema njihovom shvatanju, dakle, predmet empirijskih pravnih istraživanja jeste i priroda prava. Greše li? Može li se značenje pravne norme utvrditi i empirijskim metodama? Autor ovog rada smatra da pretpostavku o značenju pravne norme nije nemoguće testirati empirijskim putem. Na primer, mogu se analizirati izjave relevantnih subjekata kako bi se iz njih izvukli empirijski podaci o tumačenju pravne norme. Potom se ti podaci statističkom metodom mogu analizirati da bi se utvrdilo koje je tumačenje najčešće i na osnovu tih rezultata i njihovog smeštanja u postojeći sistem znanja moglo bi se utvrditi značenje pravne norme. Jer ne treba zaboraviti da se primena empirijskih metoda (u bilo kojoj nauci) ne dešava u vakuumu jer postoji teoretski okvir (postojeća saznanja) koji usmerava nacrt istraživanja.⁶

Na to da pravna nauka može imati koristi od empirijskih metoda istraživanja, ukazao je pre više od sto godina američki sudija i pravni teoretičar Oliver Vendel Holms mlađi ocenjujući da u racionalnom istraživa-

⁶ Videti i deo 4 ovog rada.

nju prava budućnost predstavlja „čovjek statistike i gospodar ekonomije“ (Wendell Holmes Jr. 1897, 469).⁷ Njegovo predviđanje donekle potvrđuju i uzajamno povezana, isprepletana i često nejasno razgraničena naučna kretanja. Jedno su *empirijska pravna istraživanja*, koja nastoje da primenom empirijskih metoda istraže kako pravo deluje u praksi. Drugo su *empirijska istraživanja* koja istražuju različite društvene, ekonomske, psihološke, političke i druge činjenice koje su *u vezi s pravom*. Na određenim mestima u literaturi ističe se da je predmet empirijskih pravnih istraživanja i normativna strana prava i da je pojava tih istraživanja odraz težnji da se pravna nauka metodološki razvije integrisanjem ili prilagođavanjem empirijskih metoda koji se koriste u prirodnim i društvenim naukama. Vrste empirijskih istraživanja nisu uvek jasno razgraničene i nije redak slučaj u literaturi da se pod empirijskim pravnim istraživanjima nekad podrazumevaju i empirijska istraživanja u vezi s pravom. Autor ovog rada stoga koristi naziv *empirijsko istraživanje prava* da naglasi da je reč o empirijskom pristupu u pravnoj nauci, koji za predmet ima i normativnu stranu prava i njene empirijske manifestacije. Dakle, autor bira da istakne i normativnu dimenziju koja je samo nagoveštena u pojedinim određenjima empirijskog pravnog istraživanja, ali je često ispuštena, možda i zbog uticaja pravnog realizma na razvoj empirijskih pravnih istraživanja.⁸ Taj naziv označava i kakvo bi, prema mišljenju autora, empirijsko istraživanje prava trebalo da bude, što ne znači da je ono uvek takvo u praksi. U tom smislu bi se empirijska pravna istraživanja mogla shvatiti kao faza u razvoju empirijskih istraživanja prava. Takođe, autoru taj naziv daje manevarski prostor da ukaže na to da je predmet istraživanja u domenu pravne nauke, a primena empirijskih metoda bi trebalo da upotpuni, a ne da zameni, doktrinarno istraživanje prava. No, empirijsko istraživanje prava ne bi trebalo (niti ga je uvek moguće) izolovati od empirijskih istraživanja drugih nauka u vezi s pravom. Empirijsko istraživanje prava koristi komparativnu prednost metodoloških znanja iz drugih nauka i ne isključuje interdisciplinarnu istraživačke poduhvate.

3. RAZVOJ EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA PRAVA

Empirijsko istraživanje prava nije potpuna novina. Njegovi istorijski prethodnici mogu se naći još u istraživanjima francuskih pravnika u 19. veku (Kritzer 2010).⁹ Ipak, severnoamerički kontinent je geografski

⁷ U izvornom obliku njegova izjava glasi: „For the rational study of the law the black-letter man may be the man of the present, but the man of the future is the man of statistics and the master of economics“ (Wendell Holmes Jr. 1897).

⁸ Videti o uticaju pravnog realizma u delu 3 ovog rada.

⁹ Pored pravljenja godišnje statistike o zločinima Kricer navodi primer istraživanja koje je sproveo Kvetele (Quetelet) u kom je razmatrao povezanost krivičnih dela i društvenih obeležja počinitelaca kao npr. siromaštvo i neobrazovanost (Kritzer 2010).

prostor na kojem su učinjeni presudni iskoraci ka empirijskom istraživanju prava.

3.1. Empirijsko istraživanje prava u 20. veku

Većina autora smatra da je američki pravni realizam, koji se pojavio dvadesetih godina prošlog veka, otvorio vrata empirijskim radovima u pravu (Heise 2002; Kritzer 2010; Hutchinson, Burns 2009; Wulf 2016, van Dijck, Sverdlov, Buck 2018). Lajter objašnjava da su za realizam prirodne nauke „paradigma celokupnog pravog znanja“ (Leiter 2005, 50). Shodno tome, zadatak pravne teorije je da „identifikuje i opiše, a ne da opravda obrasce sudskih odluka“, a sredstvo kojim to može postići su društvene nauke ili istraživanja tog tipa (Leiter, 2008, 10).¹⁰ Za realiste u osnovi sudskih odluka nisu pravna pravila već nepravni elementi, a pravna pravila i pravni razlozi služe kao „*post hoc* racionalizacija“ takvih odluka (Leiter 2005, 50). Pojedini autori su izrazili mišljenje da su empirijski radovi realista ne samo propali već i da je zbog tih neuspeha i empirijsko istraživanje steklo lošu reputaciju u pravnoj nauci (Posner 1995, prema Leeuw, Schmeets 2016, 23).

Snažniji uticaj na širenje empirijskih istraživanja prava izvršili su programi interdisciplinarnih istraživanja prava i društva (*Law and Society*), kao i prava i ekonomije (*Law and Economics*), institucionalizovani u Sjedinjenim Američkim Državama nakon Drugog svetskog rata.¹¹

Pedesetih godina prošlog veka Pravni fakultet Univerziteta u Čikagu započeo je empirijsku studiju o porotničkom sistemu u SAD (*Chicago Jury Project*), u kojoj su istraživane razlike između porotničkih odluka i hipotetičkih sudskih odluka u porotničkim suđenjima da bi se utvrdilo da li postoji razlika, u kojim slučajevima i zašto (Zimring 2003, 7). Takav poduhvat je okupio interdisciplinarni istraživački tim koji je primenjivao različite empirijske metode i tehnike istraživanja: statistiku porotničkih suđenja, posmatranje porotničkih suđenja, intervju sa porotnicima, eksperimentalne simulacije porotničkih suđenja i ispitivanje sudija koji su predsedavali porotničkim suđenjima (Hans, Vidmar 1991). Ozbiljnost i trajanje poduhvata ilustruje činjenica da je glavna publikacija sa rezultatima projekta objavljena 1966. godine.¹² Osim čikaškog istraživanja, i druga dešavanja su uticala na prodor empirijskih istraživanja u pravu i na naučno razmatranje prava u njegovom društvenom kontekstu (*Law and So-*

¹⁰ Autor se zahvaljuje anonimnom recezentu koji je ukazao na istraživanja Lajtera o uticaju filozofskog naturalizma.

¹¹ I u međuratnom periodu je bilo empirijskih istraživanja u pravnim obrazovnim institucijama, koje nisu uspele da obezbede kontinuitet takvih poduhvata, kao što je primer Pravnog instituta Univerziteta „Džon Hopkins“ (Heise 2002, 823).

¹² U pitanju je delo *The American Jury* čiji su autori Harry Kalven Jr. i Hans Zeisel, objavljeno u Bostonu 1966.

ciety). Taj pravac interdisciplinarnih istraživanja polazi od toga da „pravo nije autonomno, ne stoji izvan društvenog sveta, već je duboko ukorenjeno u društvu“ (Mather 2011). Grupa naučnika iz oblasti sociologije, političkih nauka i prava, ali i antropologije, psihologije, istorije i ekonomije, osnovala je 1964. godine i posebno udruženje (*Law and Society Association*), a ubrzo potom pokrenula i specijalizovani časopis (*Law & Society Review*), zamišljen kao forum za interdisciplinarni dijalog i razmenu ideja o pravu i društvenim naukama (Schwartz 1966). U uvodniku prvog broja istaknuto je da će polje interesovanja tog časopisa obuhvatiti i teme kao što su: dokazi iz društvenih nauka u procesu presuđivanja, pravna pitanja iz perspektive društvenih nauka, metodološki problemi i tehnike, prilike za istraživanje i programi društvenopravnih (*sociolegal*) obuka (Schwartz 1966). Udruženje i časopis su aktivni i danas.

Kao što smo već naglasili, značajan doprinos razvoju empirijskih istraživanja u pravu dala su i empirijska istraživanja koja povezuju pravo i ekonomiju (*Law and Economics*). I opet je Univerzitet u Čikagu središte razmaha drugačijeg pristupa istraživanju prava. Uključivanje ekonomskih naučnika u nastavni kadar Pravnog fakulteta koje je započelo u međuratnom periodu nastavilo se nakon Drugog svetskog rata (Mordfin, Nagorsky 2011). Ekonomska analiza prava omogućava da se predvidi kako će ljudi reagovati na pravo, što je „uvek značajno za stvaranje, menjanje, ukidanje i tumačenje prava“ (Cooter, Ulen 2012, 3). Snažan podsticaj razvoju istraživanja koja povezuju ekonomiju i pravo dogodio se 1958. godine, pokretanjem časopisa *Journal of Law and Economics*, koji postoji i danas.

U SAD su tokom šesdesetih i sedamdesetih godina prošlog veka, osim naučnih udruženja i časopisa, ustanovljeni istraživački instituti i centri koji su preduzimali različita empirijska istraživanja iz perspektive prava i društvenih nauka (Heise 2002). Naučna istraživanja u okviru pravaca koji povezuju pravo i društvo, odnosno pravo i ekonomiju, zaživela su narednih decenija (Eisenberg 2011). No, kako napominje Šuk (Schuck 1989), uprkos svim prethodno pomenutim razvojnim momentima, empirijski pristup proučavanju prava nije postao redovan deo nastave na pravnim fakultetima u SAD.

A kakva je situacija s razvojem empirijskih istraživanja prava izvan američkog kontinenta? Na početku ovog odeljka pomenuli smo primere ranih empirijskih radova u Francuskoj u 19. veku. Leuv (Leeuw 2015, 21) ukazao je na empirijske elemente u sociološkim studijama prava Vebera (Max Weber), Dirkema (Emile Durkheim), Petražickog (Leon Petražycki), Gurviča (Georges Gurvitch) i Erliha (Eugen Ehrlich) i u nekim kriminalističkim, pravno-psihološkim, i studijama prava i ekonomije. On je naveo i primer pojedinih holandsko-nemačkih naučnika (Meijers, Hijmans, Hamaker), koji su u prvoj polovini prošlog veka prihvatili empirijski način istraživanja.

Tendencije empirijskog istraživanja prava nisu bile ograničene samo na zapadnu hemisferu sveta. To ilustruje i primer Indijskog pravnog instituta (*Indian Law Institute*), koji je osnovan 1957. godine sa ciljem da „istražuje nauku prava, da promovise napredne studije i istraživanja prava i njegovog sprovođenja, da promovise reformu u sprovođenju prava i pravde i da podstakne razvoj prava koje odgovara ekonomskim, socijalnim i drugim potrebama zajednice“ (*Journal of the Indian Law Institute* 1958, 5–12). U specijalnom izdanju svog časopisa iz 1982. godine Institut se posvetio upravo temi pravnih istraživanja, objavivši i nekoliko priloga o empirijskom istraživanju prava i njegovim metodama.

3.2. Empirijska pravna istraživanja kao poseban naučni pravac

Empirijski pristup istraživanju prava i njegovog delovanja u društvu postao je u drugoj polovini 20. veka predmet posebnog interesovanja određenog broja pravnih i istraživača drugih naučnih disciplina, ali to nije rezultiralo stabilnom pozicijom empirijskog istraživanja u pravnoj nauci. Tek se početkom 21. veka intenzivira prisustvo empirijskih radova u pravu i nastaje poseban naučni pravac ili pokret empirijskih pravnih istraživanja ili studija (*Empirical Legal Studies – ELS*).

Pregled literature ukazuje na to da su višestruki faktori uticali na povećano interesovanje naučnika za *ELS*: razvoj u materiji naučnih istraživanja generalno i sam razvoj pravne nauke posebno (Heise 2002); razvoj ljudskih resursa, to jest ovladavanje istraživača znanjima i veštinama koje su neophodne za empirijski rad (Heise 2002; Gelbah, Klick 2017), institucionalizacija empirijske zajednice (Engel 2018) i podsticanje empirijskog istraživanja (Heise 2002); razvoj sredstava istraživanja, koji se ogleda u razvoju i većoj dostupnosti potrebnih empirijskih podataka (Heise 2002; Gelbah, Klick 2017, Engel 2018) i u razvoju tehnika i tehnologija koje olakšavaju prikupljanje i analizu podataka (van Boom, Desmet, Mascini 2018).

Pojedini autori (van Dijck, Sverdlov, Buck, 2018, 106) smatraju da su *ELS* i istraživanja prava i društva (*Law and Society*) „ekstremi jednog istog spektra empirijskih pravnih istraživanja“ (*Empirical Legal Research*). Teodor Ajzenberg, koga smatraju rodonačelnikom *ELS*, naglašava da su s pojavom tog pravca empirijska pravna istraživanja dobila određeno središte, „doduše raštrkano središte, na pravnim fakultetima, na konferencijama, u časopisima, i u drugim aktivnostima, bez žrtvovanja posebnog doprinosa svake discipline koja učestvuje u empirijskim naučnim istraživanjima“ (Eisenberg 2011, 1719).

Elementi koji se u literaturi (van Dijck, Sverdlov, Buck, 2018) uzimaju kao pokazatelji empirijske revolucije u istraživanju prava jesu: porast broja empirijskih radova u naučnim časopisima, pojava specijali-

zovanih časopisa i osnivanje specijalizovanih udruženja, organizovanje naučnih konferencija, ustanovljavanje istraživačkih centara i programa posebno posvećenih empirijskim istraživanjima prava i porast broja obrazovnih programa i obuka iz empirijskih metoda istraživanja na pravnim fakultetima. Tim pokazateljima se sada može pridružiti i objavljivanje knjiga o empirijskom istraživanju prava.

Specijalizovani časopis za empirijska pravna istraživanja (*Journal of Empirical Legal Studies*) ustanovljen je 2004. godine u SAD, kao poduhvat profesora Pravnog fakulteta Univerziteta „Kornel“ (*Cornell Law School*). Usmeren je na objavljivanje visokokvalitetnih empirijskih radova iz prava i povezanih oblasti (ekonomije, političkih nauka, psihologije, sociologije i drugih) sa ciljem povećanja znanja o pravnom sistemu. Časopis nastoji „da ohrabri, promoviše i podstakne brižljivo prikupljanje empirijskih podataka i trezveno, rigorozno proveravanje empirijskih hipoteza“ (Eisenberg *et al.* 2004). Sledeći korak je predstavljalo organizovanje prve konferencije (*Conference on Empirical Legal Studies*) 2006. godine, a praksa redovnog godišnjeg međunarodnog okupljanja posvećenog empirijskim istraživanjima prava traje i danas. To okupljanje istomišljenika oko časopisa i prve godišnje konferencije formalizovani su i u obliku posebnog udruženja (*Society for Empirical Legal Studies*). Te inicijative su posebno značajne zbog toga što su uspele da formalno uključe aktere sa različitih pravnih fakulteta u SAD, što je rezultiralo institucionalizacijom empirijskih istraživanja, ne samo putem istraživačkog rada već i uvođenjem kurseva ili seminara o empirijskim metodama istraživanja u obrazovni program pravnih fakulteta.

Američki naučnici su sprovedi i empirijske analize objavljenih članaka u naučnim časopisima. Rezultati istraživanja iz 2011. godine pokazali su da je broj empirijskih radova u porastu (Heise 2011). Upitno je, međutim, koliki je njihov udeo u ukupnoj produkciji objavljenih radova u naučnim časopisima. Takođe, upitna je i metodologija pojedinih istraživanja, odnosno način identifikacije empirijskih radova. Jedno istraživanje iz 2010. godine pokazalo je da u nekim prethodnim istraživanjima nije pravljen razlika između originalnih empirijskih radova i radova koji koriste empirijske rezultate drugih istraživanja (Diamond, Mueller 2010, 585). Empirijsko istraživanje članaka objavljenih u 60 naučnih časopisa u periodu 1998–2008. pokazalo je da je u uzorku (1641 članak) samo mali procenat originalnih empirijskih radova (5,7%), ali da je skoro polovina ukupno analiziranih radova (45,8%) imala određeni empirijski sadržaj (Diamond, Mueller 2010, 587).¹³

Šta se, u međuvremenu, dešavalo u Evropi? Kakvo je stanje sa empirijskim radovima u evropskim naučnim časopisima? Jedno empirijsko

¹³ Ti autori su za izbor časopisa koristili *Westlaw database Journals & Law Reviews*.

istraživanje (van Dijck, Sverdlov, Buck 2018) obuhvatilo je radove objavljene u 78 naučnih časopisa. Rezultati su pokazali da u periodu 2008–2017. nije porastao udeo empirijskih radova, da je veći procenat empirijskih radova objavljen u nepravnim (18,9%) nego u pravnim časopisima (4,6%) i da su časopisi iz određenih oblasti (krivičnopravna, zaštita životne sredine, ekonomija) i oni sa višim rangom ili stariji časopisi skloniji da objave empirijske radove (van Dijck, Sverdlov, Buck 2018, 116). Isto istraživanje je pokazalo, međutim, da pomenuta obeležja časopisa (pravni/nepravni, oblast, rang, starost) nemaju uticaja na povećanje ili smanjenje stope objavljenih empirijskih radova.

Iako možda empirijski podaci to jasno ne pokazuju, empirijsko istraživanje je našlo svoje pristalice u Belgiji, Danskoj, Holandiji, Nemačkoj, Španiji i Švedskoj (Eisenberg 2011; Towfigh 2014; van Dijck, Sverdlov, Buck 2018; van Gestel, Lienhard 2019). Do sada su održane dve konferencije o empirijskim pravnim istraživanjima u Evropi (*Conference on Empirical Legal Studies in Europe* ili *CELSE*), 2016. u Amsterdamu i 2018. godine u Luvenu. Već smo pomenuli i da je formirana i mreža empirijskih istraživača prava (*Network of Legal Empirical Scholars* ili *NoLesLaw*). I akademske institucije su počele da uključuju empirijska istraživanja prava u svoj nastavni program. U okviru evropskog master programa iz prava i ekonomije (*European Master in Law and Economics*) organizuje se i nastava iz empirijskih pravnih istraživanja. Univerzitet u Lajdenu (Holandija) doktorantima pravnih studija (*Graduate School of Legal Studies*) pruža mogućnost da pohađaju kurs iz kvantitativnih empirijskih metoda u pravu. Univerzitet u Stokholmu (Švedska) studentima doktorskih studija takođe nudi različite kurseve u oblasti pravne teorije i metodologije, uključujući i kurs o sociološkim i empirijskim metodama u pravnoj nauci (van Gestel, Lienhard 2019, 197). Radi sticanja i unapređenja metodoloških znanja i veština svojih doktoranata od 2015. godine, Univerzitet u Kopenhagenu (Danska) organizuje radionice koje uključuju i empirijske metode istraživanja u pravu (iCourts 2019). Evropski univerzitetski institut sa sedištem u Firenci (Italija) u okviru pravnih studija organizuje seminar „Pravo u kontekstu“ i seminare o kvalitativnim metodama i o praktičnim veštinama u terenskom radu (European University Institute 2019).

U Velikoj Britaniji empirijska istraživanja prava su integrisana u istraživački korpus pravnih i drugih nauka. To pokazuju i univerzitetski istraživački centri i projekti ustanovljeni na Univerzitetском koledžu u Londonu (*Centre for Empirical Legal Studies*) i Univerzitetu Vestminster (projekat *Empirical Legal Research and the Profession*). Takođe se formiraju mreže (*Empirical Legal Research Network*, ustanovljena 2009. godine na Univerzitetu u Edinburgu) i grupe istraživača (Pravni fakultet Univerziteta u Oksfordu) zainteresovanih za empirijska pravna istraživanja. Značaj te vrste pravnih istraživanja potvrdila je i Fondacija „Nufild“

(*Nuffield Foundation*), koja je, nakon što je pružila finansijsku podršku brojnim empirijskim projektima, 2004. godine finansirala empirijsku evaluaciju empirijskog pravnog istraživanja i kapaciteta za njegovo buduće sprovođenje u Velikoj Britaniji. Izveštaj je koristan jer, osim evaluacije i preporuka, sadrži i prikaz istorijskog i institucionalnog razvoja empirijskog istraživanja prava u Velikoj Britaniji (Genn, Partington, Wheeler 2006).

Evropa, kao što se iz pomenutih primera vidi, nije propustila empirijski talas u pravnim istraživanjima. Nije to propustio ni ostatak sveta: empirijska istraživanja se sprovode i proučavaju u Australiji (Hutchinson, Burns 2009; Bell 2016), Brazilu,¹⁴ Izraelu,¹⁵ Japanu (Vanoverbeke *et al.* 2014), Kini (Chen 2017) i Tajvanu (Eisenberg 2011).

3.3. Empirijska istraživanja prava u Srbiji

A šta je sa empirijskim istraživanjima prava u Srbiji? Da li se u ovom slučaju potvrđuje predrasuda da uobičajeno kaskamo za svetom? Dajović (2017, 225) smatra da su načini proučavanja prava relativno zastavljena tema u domaćoj pravnoj teoriji i nastavi na postdiplomskim studijama pravnih fakulteta. Možemo li u takvim okolnostima pravne teorije, a posebno metodologije pravnih istraživanja, uopšte očekivati pozitivne momente u proučavanju i sprovođenju empirijskih istraživanja prava u Srbiji? Odgovor će nam otkriti nastavni planovi i programi doktorskih studija pojedinih državnih pravnih fakulteta.¹⁶ Prema planu doktorskih akademskih studija prava u Beogradu (Univerzitet u Beogradu,

¹⁴ Brazilska mreža za empirijska pravna istraživanja (2011) pokrenula je 2014. godine specijalizovani časopis za empirijska pravna istraživanja (*Revista de Estudos Empíricos em Direito – Brazilian Journal of Empirical Legal Studies*) s ciljem da promoviše kulturu empirijskih istraživanja u pravnoj nauci (Xavier, Silva 2014).

¹⁵ Na Pravnom fakultetu Hebrejskog univerziteta u Jerusalimu (*The Faculty of Law, The Hebrew University of Jerusalem*) akademske 2018/19. godine organizovan je program radionica o pravu, ekonomiji i empirijskim pravnim istraživanjima (*Law, Economic and Empirical Studies Workshop*). U okviru tog univerziteta funkcionišu centri koji se bave i empirijskim metodama istraživanja prava: *Harry and Michael Sacher Institute for Legislative Research and Comparative Law* i *The Aharon Barak Center for Interdisciplinary Legal Research*. Takođe u okviru Centara izvrsnosti u istraživanju (*Israeli Centers of Research Excellence, I-CORE*) funkcioniše i Centar za empirijsko istraživanje i odlučivanje i pravo (*The Center for Empirical Studies and Decision Making and the Law*).

¹⁶ Odluka da se pregled ograniči samo na te tri obrazovne ustanove motivisana je činjenicom da je u ovom radu naglasak na empirijskom istraživanju u pravnoj nauci i stoga je opravdano posmatrati da li se budućim pravnicima prenose znanja o tome šta su empirijska istraživanja i kako se izvode. Tri predstavljene ustanove su ujedno i tri velika univerzitetska centra u kojima se obrazuju pravnici. Odluka ne implicira izolovanost pravnih naučnika i pravnih istraživanja već neophodnost sticanja znanja i veština koji pravnim naučnicima olakšavaju da spoznaju empirijska istraživanja i uvide prostor za njihovo korišćenje, mogućnosti interdisciplinarnе saradnje i njenu komplementarnu prednost.

Pravni fakultet 2014), za studente je obavezan predmet o metodama i veštinama naučnoistraživačkog rada.¹⁷ Studijski program doktorskih akademskih studija u Nišu (Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet 2013) uključuje i obaveznu nastavu iz metodologije pravnih nauka. Plan doktorskih studija na programu „Javno pravo“ na Pravnom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu (2016) sadrži i obaveze studenata koje se odnose na pripremu doktorske disertacije (pristupni naučni rad, projekat doktorske disertacije, izrada dva naučna članka i izlaganja na naučnim skupovima). Nedostatak posebnog metodološkog predmeta na tom nivou objašnjava činjenica da je programom master studija već predviđeno izučavanje metodologije prava i metodologije društvenih nauka (Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet 2013).

Specifikacije metodoloških predmeta ne daju potpunu sliku o stanju stvari, ali ukazuju na određene tendencije. Planovi nastave svedoče da su metodološki predmeti organizovani oko dva cilja: da studente poduče metodama pravnih istraživanja i metodici izrade naučnog rada. U Beogradu deo o metodama pravnog istraživanja sadrži i empirijski metod. U Nišu je planom predviđena i materija empirijskih istraživanja i metoda, uključujući terenski rad, praktične vežbe radi postavljanja hipoteza i indikatora, određivanja uzorka i izrade intervjua i anketa. U Novom Sadu, u nastavi metodologije prava, osim dogmatskog metoda, izučavaju se i sociološki metodi radi razumevanja društvenih interesa u osnovi prava, a time i samog pravnog sistema. Iako se empirijski metodi konkretno ne preciziraju u specifikaciji nastave iz metodologije društvenih nauka, planom su predviđeni izučavanje načina korišćenja i prikazivanja statističkih podataka, sociološka analiza sudske prakse i izučavanje novih tendencija u metodologiji. Ti primeri pokazuju da u Srbiji postoje osnove za preduzimanje sistematičnih specijalizovanih napora za izgradnju kapaciteta za proučavanje i sprovođenje empirijskih istraživanja prava. Ne bi trebalo sumnjati da i istraživačke institucije mogu da preduzmu takve poduhvate ili da svojim znanjima mogu značajno da ih podrže.

A kakva je situacija sa objavljivanjem empirijskih istraživanja prava? Ilustrativni pregled radova objavljenih nakon 2010. godine u određenim naučnim časopisima u Srbiji pokazuje da naučna produkcija u oblasti prava obuhvata i empirijske radove.¹⁸ Analiza njihovih obeležja pokazala je da se većina njih bavi temama iz oblasti krivičnog prava i kriminologije (Dimovski 2013; Lukić 2015; Soković, Čvorović, Turanjanin 2016, 2017; Stajić *et al.* 2018; Bugarski 2018; Mojašević, Arsenijević 2018) i sociologije prava (Bovan 2011, Vuković, Cvejić 2014; Bado 2016; Kostić,

¹⁷ U okviru Instituta za pravne i društvene nauke osnovan je i Centar za sociološkoppravna istraživanja.

¹⁸ Napominjemo da je pregled urađen samo radi ilustracije stanja, nikako kao naučna empirijska analiza čiji bi cilj bilo rangiranje kvaliteta rada autora i časopisa.

Vuković 2019), uz pojedina istraživanja u oblasti ekonomske analize prava (Mojašević 2019). Primena kategorizacije empirijskih radova koja je korišćena u pojedinim stranim empirijskim istraživanjima (Diamond, Mueller 2010) pokazuje da se većina od ukupnog broja posmatranih radova (9 od 12) može svrstati u kategoriju originalnih empirijskih istraživanja, a ostatak u kategoriju radova u kojima se analiziraju citirana empirijska istraživanja i kategoriju minimalnog korišćenja empirijskog sadržaja (kada članak samo citira postojeće statističke podatke kao dokaz tvrdnji). Karakteristično je da su u većini slučajeva autori istraživanja pravnici.¹⁹ Za prikupljanje podataka korišćena je uglavnom metoda ispitivanja, a za analizu podataka statistička metoda, prevashodno deskriptivna. Ipak, određeni autori su otišli korak dalje i pristupili testiranju hipoteza upotrebom različitih testova statističke značajnosti, metoda korelacije i regresione analize. Ti primeri možda nisu brojni, ali pokazuju da empirijsko istraživanje prava postoji u Srbiji. Neko može prigovoriti da dominiraju kvantitativne metode empirijskog istraživanja i može se otvoriti diskusija o dometu empirijskih istraživanja, ali to su sve pitanja koja nisu ograničena samo na prostor Srbije već su univerzalna i odraz su sadašnjeg stupnja razvoja empirijskog istraživanja prava. Zato će u sledećem delu rada uslediti prikaz vrsta empirijskih istraživanja.

4. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE PRAVA: KVANTITATIVNI ILI KVALITATIVNI PRISTUP?

Empirijsko istraživanje je odgovor na potrebu da se pravo kao instrument društvene kontrole (Pound 1942, prema Saraf 1982, 613 fn. 12) i društvene promene (Gangrade 1982, 635) ne istražuje izolovano od društvene stvarnosti koju nastoji da uredi. Stoga je stiglo i upozorenje da će pravni naučnici postati suvišni ako, s jedne strane, pravo istražuju izolovano od prakse, i ako, s druge strane, „ne mogu da objasne drugim disciplinama šta je akademsko u njihovom istraživanju, koje su tipične metodologije i šta razdvaja dobro istraživanje od osrednjeg ili lošeg istraživanja“ (van Gestel, Micklitz, Rubin 2017).

Činjenica je da se empirijska istraživanja, nažalost, prevashodno posmatraju kao istraživanja koja koriste kvantitativne metode, tačnije jednu njihovu vrstu: statističke metode (Schuck 1989; Engel 2017; van Dijck, Sverdlov, Buck 2018). Kejn i Kricer napominju da su „najsnažniji zagovornici“ tog izjednačavanja pravnicima koji nemaju napredna znanja iz metodologije društvenih nauka, dok za one koji takva znanja imaju (sa pravnih ili drugih društvenih fakulteta) „empirijsko“ podrazumeva i kvantitativni i

¹⁹ Osim pravnika, autori pojedinih radova su sociolozi (Bovan, Cvejić, Vuković), koji su radili empirijska istraživanja u domenu sociologije prava.

kvalitativni pristup (Cane, Kritzer 2010, 4). U čemu je razlika između ta dva pristupa u empirijskom istraživanju? U traženju odgovora na to pitanje pregledali smo i literaturu iz oblasti metodologije društvenih nauka.

Analizirajući objašnjenje koje daje Alan Brajman uočavamo da su ključni elementi na osnovu kojih on razlikuje kvantitativni i kvalitativni pristup: vrsta podataka, odnos teorije i istraživanja, epistemološki i ontološki okvir istraživanja (Bryman 2012, 36). U kvantitativnom pristupu prikupljaju se i analiziraju numerički (brojčani) podaci, nastoji se da se testiraju teorije (deduktivan pristup), da se slede standardi prirodnih nauka i da se društvena stvarnost posmatra kao objektivna. U kvalitativnom pristupu prikupljaju se podaci koji nisu numerički, nastoji se da se na osnovu tih podataka generišu teorije (induktivan pristup), sa ciljem da se društvena stvarnost razume onako kako je stvaraju pojedinci. U kvantitativnom pristupu predmet istraživanja spoznaje se merenjem i stoga je dobar da bi se „procenili obim i rasprostranjenost neke pojave“, dok se u kvalitativnom pristupu predmet istraživanja spoznaje tumačenjem značenja i dobar je za utvrđivanje postojanja određene društvene pojave (Webley 2010, 18). Bitno je napomenuti da se u oba pristupa koriste podaci iste, empirijske, prirode, ali različite vrste, i da to što se u kvantitativnom pristupu koriste numerički podaci ne znači da se ti numerički podaci ne mogu dobiti i iz nenumeričkih informacija. Naime, i tada postoji mogućnost kvantitativne analize koja predstavlja postupak „prevođenja kvalitativnih svojstava i odnosa, prema određenim pravilima, tokom koga društveni sadržaj dobija numerički oblik, a analiza se dalje izvodi statističkim i matematičkim postupcima“ (Bogdanović 1981, 8).

Prema Brajmanovom mišljenju (Bryman 2012, 175), *kvantitativni pristup* odlikuju merenje, kauzalnost, generalizacija i replikacija. On nastoji da testira teorije merenjem, pretvarajući teoretske koncepte o predmetu istraživanja u merljive varijable. Džon Kresvel precizira da se kvantitativnim istraživanjem nastoje „izvesti zaključci o tome šta veze između varijabli znače“ (Creswell 2014, prema Spencer 2015, 143 fn. 7). Brajman govori o kauzalnosti (*causal inference*) kao obeležju kvantitativnog pristupa jer se njime teži da se objasni uzrok neke pojave, ali čini nam se da Kresvel opravdano nije upotrebio termin kauzalnost jer ne treba zaboraviti da istraživanje može pokazati da postoji povezanost između varijabli (korelacija), ali ne i uzročno-posledična veza (kauzalnost). Generalizacija kao odlika kvantitativnog istraživanja, smatra Brajman, podrazumeva da se „nalazi istraživanja mogu generalizovati izvan okvira određenog konteksta u kojem je sprovedeno istraživanje“ (Bryman 2012, 176). Istraživanje se sprovodi na uzorku, odnosno delu populacije, a zaključci do kojih se stigne istraživanjem odnose se na celokupnu populaciju. To se postiže praćenjem pravila o izboru uzorka. Kako je epistemološki okvir kvantitativnih istraživanja pozitivizam, ona teže da dođu do objektivnog saznanja o pojavi kakva ona jeste prateći naučne procedure i pravila. Takođe, taj

uticaj se vidi u nastojanju da kvantitativna istraživanja budu replikativna, da se mogu ponoviti kako bi drugi mogli proveriti rezultate istraživanja i način na koji se do njih došlo. Replikativnost je značajna za istraživanja u društvenim naukama jer kada „istražujete društveni svet, veća je mogućnost za manjak objektivnosti i upliv vrednosti“ (Bryman 2012, 177). Stoga ona predstavlja jedan vid kontrole istraživača i potvrde validnosti istraživanja.

Pregled literature (Webley 2010; Bryman 2012; Simić, Zlatanović 2012; Spencer 2015; Ilić 2015) pokazuje da *kvalitativni pristup* predmet istražuje iz perspektive subjekta istraživanja, uz nastojanje da detaljno opiše i razume kontekst u kojem subjekt pridaje značenje nekoj društvenoj pojavi. Stoga se često razlika između dva pristupa istraživanju predstavlja kao razlika objektivno – subjektivno, gde se kvalitativno istraživanje vezuje za subjektivno jer istražuje „društveno konstruisane činjenice koje ne postoje nezavisno od značenja koje im ljudi pripisuju“ (Webley 2010, 930). Takođe se ističe da se nalazi kvalitativnih istraživanja ne mogu generalizovati. Pojedini domaći autori navode da je Marija Bogdanović pokazala suprotno, da se i kvalitativnim metodama „može postići ne samo objektivnost, nego, bar pod određenim uslovima, i opštost znanja“ (Ilić 2015, 137). Nezavisno od sporenja autora, kvalitativna istraživanja su korisna jer „mogu da stvore dubok, detaljan i celovit uvid u pojedinačnu pojavu“ (Fajgelj prema Ilić 2015, 137) i na osnovu njih možemo utvrditi postojanje ili nepostojanje određene pojave (Webley 2010). Još jedna bitna odlika tog pristupa istraživanju jeste to što on „posmatra društveni život kao proces“ i nastoji da opiše i razume kako se „dogadjaji i obrasci odvijaju tokom nekog vremena“ (Bryman 2012, 402). Orijetisanost na proces, jednako kao i nastojanje da pojavu istraži u njenom „prirodnom“ okruženju, rezultiraju sledećim obeležjem kvalitativnog pristupa: fleksibilnošću nacrtu istraživanja. Za razliku od kvantitativnog, kvalitativni nacrt istraživanja nije strogo unapred definisan jer se, kako se samo istraživanje odvija, može javiti potreba da se on prilagodi ili u nekom delu izmeni. Konačno, kvalitativno istraživanje karakteriše i nastojanje da se pruži celovita slika o istraživanoj pojavi: da se ukaže na više perspektiva i identifikuje više različitih faktora (Creswell 2009, 176).

Koji je odgovor na pitanje koje smo postavili na početku ovog dela rada? Koji pristup je karakterističan za empirijska istraživanja prava? Određeni autori su ukazali na to da je kvalitativni pristup blizak doktrinarnom istraživanju prava (Wulf 2016). Kako izabrati odgovarajući pristup empirijskom istraživanju? Polazne tačke kojima bi se trebali rukovoditi u izboru jesu svrha i priroda istraživanja (Webley 2010). Autori su još 1982. godine ukazivali na to da kvantitativno i kvalitativno „nisu odvojeni“ (Dabbs 1982, prema Berg 2001, 2). Naime, ta dva pristupa „ne treba posmatrati kao stroge, različite kategorije, polarne suprotnosti, ili

dihotomije“ (Newman, Benz 1998, prema Creswell, Creswell 2017, 3). Odgovor na pitanje može biti i pristup mešovitim metoda (*mixed methods*), koji kombinacijom kvantitativnog i kvalitativnog pristupa „pruža potpunije razumevanje predmeta istraživanja nego svaki od pristupa posebno“ (Creswell, Creswell 2017, 4). Nijedan od tih pristupa nije izbegao kritike, a njih će verovatno biti i dalje jer, kako je jedan autor još pre više od tri decenije iskreno zaključio, „nalazi bilo kojeg naučnog istraživanja nikad nisu savršeni i uvek ima prostora za napredak“ (D’Souza 1982, 677).

5. IZAZOVI U PRIMENI EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA PRAVA

U literaturi je empirijsko istraživanje prava početkom ovog veka okarakterisano kao revolucija u pravnoj nauci (Ho, Kramer 2013; Klick 2011). Više od decenije kasnije pojavila su se određena pitanja koja testiraju da li je ta procena bila preterana. Autori se pitaju: Kakvi su dometi dosadašnjih empirijskih istraživanja u pravu? Koje su manjkavosti tih istraživanja, a koje su njihove prednosti? Sa kojim izazovima se suočavaju istraživači prilikom sprovođenja empirijskih istraživanja prava?

Pregled literature je pokazao da se autori slažu u stavu da se empirijsko istraživanje ne može zameniti već samo dopuniti doktrinarno istraživanje prava (Saraf 1982; Heise 2002; Wulf 2016). Opasno je, međutim, taj stav tumačiti tako da on podrazumeva manju naučnu vrednost empirijskog istraživanja prava. Autori koji posmatraju empirijska istraživanja prava uže, kao empirijska pravna istraživanja, ističu da ona imaju naučni i društveni značaj, jer pomažu u izgradnji teoretskog razumevanja prava kao društvene pojave i pomažu ne samo da bolje razumemo pravo već i da, razumevajući kako ono deluje u praksi, bolje razumemo društvo (Genn, Partington, Wheeler 2006,1). Preciznije rečeno „ako hoćemo da znamo kako se svet menja i kako naša pravna pravila oblikuju i kako bi trebalo da odgovore na tu promenu, empirijska istraživanja su jednostavno neizbežna“ (Simmons, Breidenbach 2011, 198). Za razliku od doktrinarnog pristupa, koji pravo posmatra iznutra, empirijski pristup omogućava da se pravo spozna i spolja, u sredini u kojoj deluje (Hutchinson, Burns 2009, Dajović 2017), što pruža saznanja koja će omogućiti realistično tumačenje pravnih pravila (Saraf 1982).

Koji su nedostaci, odnosno ograničenja empirijskog istraživanja prava? Glavno ograničenje je priroda prava kao predmeta istraživanja. Autori upozoravaju da se standardi istraživanja u prirodnim naukama (dostizanje objektivnih i vrednosno neutralnih rezultata) teško mogu primeniti na pravo. Ograničene su mogućnosti empirijskog istraživanja „u pronalaženju rešenja normativnih problema, koje zahteva odmeravanje

filozofskih i etičkih argumenata“ (Wulf 2016, 41). Kristofer Engel je napomenuo da će izbor empirijskog pristupa zavisiti od pravnog pitanja koje je predmet istraživanja (Engel 2017, 2) jer postoje neka pitanja koja po sebi nisu pogodna da se empirijski istražuju. Wulf (Wulf 2016, 44) istakao je da je način sprovođenja empirijskih istraživanja takav da redukuje složenost pravnih problema, i to je često neizbežno da bi se prema metodološkim zahtevima²⁰ istražilo ponašanje koje je pravno relevantno, no „ako se pravne činjenice²¹ previše pojednostave radi metodološke strogosti, rezultati takvog istraživanja mogu biti manje relevantni za pravnu nauku. Kako bi se to izbeglo, potrebno je prvo predstaviti pravno pitanje u njegovoj potpunoj složenosti. Tek se potom njegova složenost može redukovati kako se (metodološki, prim. aut.) zahteva“.

Nedostatke ili ograničenja razlikujemo od izazova u primeni empirijskih istraživanja. Većina izazova se odnosi na obezbeđenje kvaliteta istraživanja i na pitanja koja Epštajn i King označavaju kao izgradnju infrastrukture empirijskih istraživanja u pravu (Epstein, King 2003), odnosno izgradnju kapaciteta za podučavanje i sprovođenje empirijskih istraživanja. Osim toga, izazovi postoje i u domenu publikovanja i predstavljanja rezultata empirijskih istraživanja, kao i praktičnog izvođenja istraživanja.

Literatura (Epstein, King 2002; Wulf 2016; Zeiler 2016) pokazuje da su glavni metodološki izazovi u primeni empirijskih istraživanja prava: kvalitet nacrtu istraživanja (*research design*), odabir adekvatnih empirijskih metoda istraživanja i njihova dosledna primena tokom procesa istraživanja.

Ključni izazov u obezbeđivanju kvaliteta istraživanja jeste razvoj ljudskih resursa koji će izvoditi metodološku nastavu i podučavati buduće generacije za sprovođenje empirijskih istraživanja prava (Jones 1982; Schuck 1989; Epstein, King 2003; Genn, Partington, Wheeler 2006). To je moguće postići uključivanjem u nastavni kadar profesora iz metodologije empirijskih istraživanja i/ili razvojem ili unapređivanjem metodoloških znanja i veština profesora prava. Univerziteti mogu podsticati međufakultetsku saradnju radi razmene i unapređenja znanja i veština. Profesori prava se mogu dodatno obrazovati pohađanjem metodoloških predmeta i seminara na univerzitetima, na specijalizovanim obukama ili u hodu, odnosno u radu na empirijskim istraživanjima (Epstein, King 2003). Izgradnja nastavnog kadra je ključni izazov jer njena uspešna realizacija donosi višestruke koristi. Prvo, otvara mogućnosti za izmenu ili dopunu postojećih obrazovnih programa i razvoj specijalizovanih programa i nastavnog

²⁰ Da bi se pravna pitanja empirijski istražila, koncepti na kojima su zasnovane hipoteze moraju se operacionalizovati posredstvom indikatora i varijabli.

²¹ Može se zaključiti da ovde Wulf misli na pravne činjenice, to jest one za koje pravne norme vezuju određenu pravnu posledicu.

materijala u oblasti metodologije empirijskih istraživanja prava. Drugo, podiže nivo istraživačkih sposobnosti samih profesora za preduzimanje kvalitetnih empirijskih naučnih projekata. Konačno, uvećava i osnažuje kapacitete za evaluaciju kvaliteta empirijskih istraživanja prava.

Njufild fondacija je u svom istraživanju (Genn, Partington, Wheeler 2006) preporučila da se razvoj istraživačkih potencijala podstakne različitim oblicima stipendija: za studente osnovnih studija za pohađanje seminara ili letnjih škola, za doktorske ili postdoktorske programe, za specijalizacije, za pravnike koji nakon iskustva u praksi žele da se okrenu istraživačkoj karijeri, ali i mentorske stipendije koje bi priznatim autoritetima iz empirijskih pravnih istraživanja omogućile da mentorisu studente u razvoju veština empirijskog istraživanja. Razvoj nastavnih i istraživačkih kapaciteta pretpostavlja institucionalnu podršku u finansiranju (Epstein, King 2003; Bell 2016) jer empirijsko istraživanje može da obuhvata terenski rad koji zahteva angažovanje ispitivača i asistenata na istraživanjima ili može da obuhvata rad sa bazama podataka koje su komercijalne i zahtevaju plaćanje korišćenja. U oba slučaja istraživačima su potrebna tehnička sredstva za prikupljanje i čuvanje podataka i programski paketi za kompjuterski asistiranu obradu podataka. Institucije mogu imati važnu ulogu u pribavljanju saglasnosti za sprovođenje istraživanja (kao, na primer, kada je neophodan pristanak određenih institucija da se njihovi podaci koriste u istraživanju ili da njihovi zaposleni budu ispitanici). Institucionalna podrška se manifestuje i na drugi način, kao spremnost da se prihvati novi pogled na pravo i da se prilagodi način rada. Umesto individualnog istraživačkog rada na analizi pravnih dokumenata i tekstova, empirijsko istraživanje uglavnom podrazumeva timski i interdisciplinarni rad i saradnju sa istraživačima iz drugih nauka i drugih institucija (Bell 2016). Pragmatičnu stranu interdisciplinarnosti pojedini autori su videli kao univerzitetsku komparativnu prednost jer za pravilno sprovođenje empirijskog istraživanja nije potrebno da pravnik ima doktorat iz društvenih nauka već je dovoljno „samo da ima prijatelja ili kolegu“ koji poseduje znanja iz metodologije empirijskih istraživanja (Simmons, Breidenbach 2011, 220)

Empirijsko i svako drugo naučno istraživanje materijalizuju se prevashodno u naučnim publikacijama. Predstavljanje rezultata empirijskih istraživanja zahteva nešto drugačiji stil pisanja radova od onog koji je karakterističan za doktrinarna istraživanja prava. Takođe, interdisciplinarni karakter istraživanja i istraživačkih timova zahteva prihvatanje i pravilno vrednovanje koautorstva publikacija (Epstein, King 2003). Važan izazov se odnosi na obezbeđenje kvaliteta publikacija, što je zamerka koja se posebno upućuje časopisima koje uređuju studenti. Neka od mogućih rešenja (Zeiler 2016) jesu ustanovljavanje kataloga najčešćih grešaka i nekog sistema posledica zbog prihvatanja empirijskih radova niskog kvaliteta (na primer, pad na rang listi časopisa). Osim kvaliteta, publikacije mo-

raju da zadovolje i zahtev relevantnosti i razumljivosti, odnosno pravna zajednica ih mora prepoznati kao relevantna i moraju biti razumljiva „i naučnicima i praktičarima, uključujući i one koji imaju ograničena znanja u toj oblasti“ (van Dijek, Sverdlov, Buck 2018, 116). Posebno je važno preneti stečeno znanje o tome kako pravo deluje u praksi onima koji sa njim mogu nešto učiniti (Schuck 1989, 336).²² Jedan od načina da se odgovori na pomenute izazove jeste korišćenje programa i tehnologija koje omogućavaju sumiranje i vizuelno predstavljanje rezultata empirijskih istraživanja.

Praktični izazovi povezani sa empirijskim istraživanjima prava odnose se na finansijske troškove jer su ta istraživanja uglavnom skuplja, a znaju da budu i frustrirajuća i da oduzimaju dosta vremena (Schuck 1989; Bell 2016). Najznačajniji praktični izazov je kako sprečiti pogrešno tumačenje i zloupotrebu rezultata istraživanja (Bell 2016).

6. ZAKLJUČAK

Empirijsko istraživanje prava skrenulo je pažnju na pitanja koja su značajna za razvoj pravne nauke: Kako uspešno premostiti prazninu između prava i društvene stvarnosti koju pravo nastoji da reguliše? Kako izgraditi metodologiju pravnih istraživanja koja bi obuhvatila i doktrinarna i empirijska pravna istraživanja, odredila jasne koordinate njihovog međusobnog odnosa, utvrdila koje metode istraživanja odgovaraju za istraživanje različitih aspekata pravnih pitanja i odredila ose odnosa između metodologije pravne nauke i empirijskih istraživanja u vezi s pravom?

Naslov ovog rada je sadržao pitanje da li je empirijsko istraživanje prava revolucija ili nemoguća misija u spoznaji prava. Kada smo stekli uvid u njegov razvoj, prednosti, ograničenja i izazove, možemo zaključiti: niti je revolucija niti je nemoguća misija. Revolucija podrazumeva „korenit preobražaj, preokret u nekoj oblasti života i rada“ (Vujanić *et al.* 2011, 1125). Empirijsko istraživanje prava, koliko god predstavljalo novinu, ne zagovara napuštanje doktrinarnog pristupa već naglašava zanemarene aspekte istraživanja prava. Potpuna spoznaja prava nije moguća ukoliko nema sinteze rezultata doktrinarnog i empirijskog istraživanja i zato su i jedno i drugo značajni za pravnu nauku. Iako postoje određena ograničenja i izazovi u primeni empirijskih istraživanja prava, ne može se reći ni da je njihova primena nemoguća misija. Uspeh u primeni

²² Ovde napominjemo da su, na primer, u oblasti sociologije prava pojedini autori upozorili da bi istraživanja trebalo da otklone naučnu izolovanost, ali i da naprave distancu od publike (*policy audience*) iz oblasti (analize) javnih politika, kako bi imala kritičku dimenziju, onu koja ne isključuje političke vrednosti, ali koja ne podrazumeva usvajanje političke agende onih koji trenutno usvajaju politike ili ih sprovode (Sarat, Silbey, 1988). Autor se zahvaljuje anonimnom recenzentu koji je skrenuo pažnju na taj naučni rad.

empirijskog pristupa zavisiće od stepena razvijenosti sposobnosti istraživača da prepoznaju ograničenja i da, shodno njima, izaberu koji aspekti prava su pogodni da budu predmet empirijskih istraživanja i koji su adekvatni metodi za njihovo istraživanje.

Empirijsko istraživanje prava je tema koja nudi mnoštvo prilika za dalja razmatranja. Ovaj rad i nije nastao s ciljem da ponudi sveobuhvatnu analizu te vrste istraživanja jer to nije moguće postići u jednom radu. Nastao je iz razloga što se autor, radeći na sopstvenom empirijskom projektu, suočio sa nedostatkom domaćih teorijskih razmatranja tog načina proučavanja prava, pa je takav poduhvat (voljno ili nevoljno) bilo nužno preduzeti. Rad teži da skrene pažnju na materiju koja je aktuelna u svetskim okvirima i koja zahteva preispitivanje određenih naučnih premisa u proučavanju prava. Ako se nakon čitanja neko od čitalaca odluči da preduzme intelektualni napor daljeg razmatranja definisanja i obeležja empirijskog istraživanja prava, izazova u njegovoj primeni i njegovog odnosa sa doktrinarnim istraživanjem, ovaj rad je ostvario svoju svrhu.

LITERATURA (REFERENCES)

- Bado, Attila. 4/2016. Hungarian Mixed Court Without Representativity. An Empirical Research, *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 50: 1415–1436.
- Bell, Felicity. 2016. Empirical research in law. *Griffith Law Review* 25: 262–282.
- Berg, Bruce L. 2001. *Qualitative Research Methods for the Social Sciences*. 4. ed. Boston: Allin and Bacon.
- Bhattacharya, Himika. 2008. Empirical Research. 253–255 u *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*, ed. Lisa M. Given. Los Angeles: SAGE.
- Bogdanović, Marija. 1981. *Kvantitativni pristup u sociologiji*. Beograd: Službeni list SFRJ.
- Bovan, Saša B. 1/2011. Istraživanje percepcije korupcije na Pravnom fakultetu Univerziteta u Beogradu. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 59: 80–103.
- Bryman, Alan. 2012. *Social Research Methods*. 4. ed. New York: Oxford University Press.
- Bugarški, Tatjana D. 1/2018. Borba protiv nasilja u porodici u praksi nadležnih organa u Novom Sadu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 52: 95–121.

- Cane, Peter, Herbert M. Kritzer. 2010. Introduction. 1–7 u *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, eds. Peter Cane, Herbert M. Kritzer. New York: Oxford University Press.
- Chen, Ruoying. 2017. Empirical Law and Economics Scholarship in China: Methodologies and Challenges. *Asian Journal of Law and Society* 4: 329–348.
- Cooter, Robert, Thomas Ulen. 2012. *Law and Economics*. 6. ed. Boston: Addison-Wesley.
- Creswell, John W. 2009. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 3. ed. Los Angeles: SAGE.
- Creswell, John W., J. David Creswell. 2017. *Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches*. 5. ed. Los Angeles: SAGE.
- Dajović, Goran. 2017. Proučavanje prava – pravna nauka, teorija i filozofija. *Pravni zapisi* 2: 222–248.
- Diamond, Shari Seidman, Pam Mueller. 2010. Empirical Legal Scholarship in Law Reviews. *Annual Review of Law and Social Sciences* 6: 581–599.
- Dimovski, Darko. 2013. Fundamental and Applied Research: Murderers in the Territory of Southeastern Serbia. *Facta Universitatis: Law and Politics* 11: 11–21.
- D’Souza, Victor S. 1982. Designs of Study in Empirical Research. *Journal of the Indian Law Institute* 24: 669–677.
- Eisenberg, Theodore, Jeffrey J. Rachlinski, Stewart J. Schwab, Martin T. Wells. 2004. Editors’ Introduction. *Journal of Empirical Legal Studies* 1: v–vi.
- Eisenberg, Theodore. 2011. The Origins, Nature, and Promise of Empirical Legal Studies and a Response to Concerns. *University of Illinois Law Review* 5: 1713–1738.
- Engel, Christoph. 2017. Empirical Methods for the Law. Preprints of the Max Planck Institute for Research on Collective Goods. Bonn.
- Engel, Christoph. 2018. Empirical Legal Studies: CELS and CELSE. *Review of Law and Economics* 14: 1.
- Epstein, Lee, Gary King. 2002. The Rules of Inference. *The University of Chicago Law Review* 69: 1–133.
- Epstein, Lee, Gary King. 2003. Building an Infrastructure for Empirical Research in the Law. *Journal of Legal Education* 53: 311–320.
- European Master in Law and Economics. 2019. Programme Structure. <https://emle.org/applicants-3/>, poslednji pristup 10. juna 2019.

- European University Institute. 2019. Law Courses: academic year 2018–2019. <https://www.eui.eu/DepartmentsAndCentres/academic-catalogue/Law-courses>, poslednji pristup 10. juna 2019.
- Gangrade, K.D. 1982. Empirical Methods as Tools of Research. *Journal of the Indian Law Institute* 24: 635–652.
- Gelbah, Jonah B., Jonathan Klick. 2017. Empirical Law and Economics. 29–59 u *The Oxford Handbook of Law and Economics*, Vol. I, ed. Francesco Parisi. Oxford: Oxford University Press.
- Genn, Hazel, Martin Partington, Sally Wheeler. 2006. *Law in the Real World: Improving Our Understanding of How Law Works*. London: Nuffield Foundation.
- Hans, P. Valerie, Neil Vidmar. 1991. The American Jury at Twenty-Five Years. *Law and Social Inquiry* 16: 323–351.
- Heise, Michael. 2002. The Past, Present, and Future of Empirical Legal Scholarship: Judicial Decision Making and the New Empiricism. *University of Illinois Law Review* 4: 819–850.
- Heise, Michael. 2011. An Empirical Analysis of Empirical Legal Scholarship Production, 1990–2009. *University of Illinois Law Review* 5: 1739–1752.
- Ho, Daniel E., Larry Kramer. 2013. Introduction: The Empirical Revolution in Law. *Stanford Law Review* 65: 1195–1202.
- Holtermann. Jakob v. H., Mikael Madsen. 2016. What is Empirical in Empirical Studies of Law? A European New Legal Realist Conception. iCourts Working Paper Series 77. University of Copenhagen Faculty of Law. Copenhagen.
- Hutchinson, Terry C., Kylie Burns. 2009. The impact of „empirical facts“ on legal scholarship and legal research training. *The Law Teacher* 43: 153–178.
- iCourts. 2019. Methodological Training. <https://jura.ku.dk/icourts/education/methodology-workshops/>, poslednji pristup 10. juna 2019.
- Ilić, Vladimir, Marta Veljković. 2016. Neki problemi metodologije socioloških istraživanja: Hommage Vojinu Miliću. *Sociologija* 58: 5–31.
- Ilić, Vladimir. 2015. Posmatranje kao metod u kontekstu rasprava oko kvantitativnog i kvalitativnog pristupa. *Sociologija* 57: 133–151.
- Jones, Ernest M. 1982. Some Current Trends in Legal Research. *Journal of the Indian Law Institute* 24: 196–212.
- Journal of the Indian Law Institute*. 1958. *The Inaugural Function of the Indian Law Institute*, special edition 1: 5–12.
- Klick, Jonathan. 2011. The Empirical Revolution in Law and Economics. Erasmus Law Lectures 25. The Hague: Eleven International Publishing.

- Kostić, Svetislav V., Danilo Vuković. 1/2019. The Perfect Silence: An Empirical Study on How Ignorance and Lack of Critical Debate Effect the Process of Enacting Tax Legislation in Serbia. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 67: 69–94.
- Kritzer, Herbert M. 2010. The (Nearly) Forgotten Early Empirical Legal Research. 875–900 u *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, eds. Peter Cane, Herbert M. Kritzer. New York: Oxford University Press.
- Landry, Robert J. III. 2016. Empirical Scientific Research and Legal Studies Research – A Missing Link. *Journal of Legal Studies Education* 33: 165–170.
- Leeuw, Frans L. 2015. Empirical Legal Research: The Gap between Facts and Values and Legal Academic Training. *Utrecht Law Review* 11: 19–33.
- Leeuw, Frans L., Hans Schmeets, 2016. *Empirical Legal Research: A Guidance Book for Lawyers, Legislators and Regulators*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Leiter, Brian. 2005. American Legal Realism. 50–66 u *The Blackwell Guide to the Philosophy of Law and Legal Theory*, eds. Martin P. Goldin i William A. Edmundson. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- Leiter, Brian. 2008. Naturalizing Jurisprudence: Three Approaches. University of Chicago Public Law and Theory Working Paper No. 246.
- Lukić, Natalija. 2/2015. Empirijska analiza recidivizma seksualnih prestupnika, *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 63: 174–193.
- Mascini, Peter, Wibo van Rossum. 2018. Empirical Legal Research: Fad, Feud or Fellowship? *Erasmus Law Review* 2: 89–92.
- Mather, Lynn. 2011. Law and Society. *The Oxford Handbook of Political Science*, ed. Robert E. Godin. Oxford: Oxford University Press.
- May, Tim. 2011. *Social Research: Issues, Methods and Process*. 4. ed. Berkshire: Mc Graw Hill, Open University Press.
- Mojašević, Aleksandar S. 2/2019. Empirijsko istraživanje efekta uokviravanja kao vida kognitivne pristrasnosti. *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 67: 79–101.
- Mojašević, Aleksandar S., Bojana Arsenijević. 2018. Analiza primene Zakona o sprečavanju nasilja u porodici pred Osnovnim sudom u Nišu. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 57: 445–462.
- Mordfin, Robin I., Marsha Ferziger Nagorsky. 2011. Chicago and Law and Economics. <https://www.law.uchicago.edu/news/chicago-and-law-and-economics-history>, last visited June 5, 2019.
- Moser, Paul. K. 2005. A posteriori. *The Shorter Routledge Encyclopedia of Philosophy*, ed. Edward Craig. London: Routledge.

- Pečujlić, Miroslav, Vojin Milić. 1995. *Metodologija društvenih nauka*. Beograd: Grafika.
- Saraf, D. N. 1982. Relevance and Utility of Empirical Research in Law. *Journal of the Indian Law Institute* 24: 611–634.
- Sarat, Austin, Susan Silbey. 1988. The Pull of the Policy Audience. *Law and Policy* 10: 97–166.
- Schuck, Peter H. 1989. Why Don't Law Professors Do More Empirical Research? *Journal of Legal Education* 39: 323–336.
- Schwartz, Richard D. 1966. From the Editor. *Law and Society Review* 1: 6–8.
- Simić, Ivana, Ljubiša Zlatanović. 2012. Interdisciplinarnost kvalitativnih istraživanja. 280–293 u *Obrazovanje i savremeni univerzitet*, ur. Bojana Dimitrijević. Niš: Filozofski fakultet Univerziteta u Nišu.
- Simmons, Beth Ann, Andrew B. Breidenbach. 2011. The empirical turn in international economic law. *Minnesota Journal of International Law* 20: 198–222.
- Soković, Snežana M., Dragana S. Čvorović, Veljko M. Turanjanin, Co-operation between the Public Prosecutor and the Police in Serbia. 3/2016. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 50: 843–860.
- Soković, Snežana M., Veljko M. Turanjanin, Dragana S. Čvorović. 2017. Main Hearing According to the New Serbian Criminal Procedure Code: Survey in Practice. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Nišu* 56: 145–159.
- Spencer, Shaun B. 2015. Using Empirical Methods to Study Legal Writing. *The Journal of Legal Writing Institute* 20: 141–188.
- Stajić, Ljubomir S., Tatjana D. Bugarski, Branislav R. Ristivojević, Milana M. Pisarić, Ivan D. Milić. 4/2018. Praksa Prekršajnog suda u Novom Sadu u oblasti zaštite životne sredine. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Novom Sadu* 52: 1503–1519.
- Šadl, Urška. 1/2019. A Method of (Free) Choice. *European Journal of Legal Studies* 11: 1.
- The Faculty of Law, The Hebrew University of Jerusalem. Law, Economic and Empirical Studies Workshop. <https://en.law.huji.ac.il/book/law-economic-and-empirical-legal-studies-workshop>, last visited June 10, 2019.
- The Center for Empirical Studies and Decision Making and the Law. <http://www.i-core.org.il/empirical-legal-studies>, last visited June 10, 2019.

- Towfigh, Emanuel W. 2014. Empirical arguments in public law doctrine: Should empirical legal studies make a „doctrinal turn“? *International Journal of Constitutional Law* 12: 670–691.
- Univerzitet u Beogradu, Pravni fakultet. 2014. Knjiga predmeta za studijski program Doktorske akademske studije prava. <http://www.ius.bg.ac.rs/pds/Studijski%20program%20doktorskih%20akademskih%20studija%20prava%20-%20knjiga%20predmeta.pdf>, poslednji pristup 10. juna 2019.
- Univerzitet u Nišu, Pravni fakultet. 2013. Studijski program doktorskih akademskih studija. http://www.prafak.ni.ac.rs/files/doktorske/Doktorske_studije2013.pdf, poslednji pristup 10. juna 2019.
- Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet. 2016. Plan doktorskih akademskih studija na smeru Javno pravo. <http://www.pf.uns.ac.rs/studije/doktorske/doktorske-javno-pravo/das-javno-2016>, poslednji pristup 10. juna 2019.
- Univerzitet u Novom Sadu, Pravni fakultet. 2013. Knjiga predmeta za Master akademske studije na opštem smeru. [http://www.pf.uns.ac.rs/attachments/article/1038/Knjiga%20predmeta%20-%20Prava%20-%20Op%C5%A1ti%20smer%20\(MAS\)%20-%202013.pdf](http://www.pf.uns.ac.rs/attachments/article/1038/Knjiga%20predmeta%20-%20Prava%20-%20Op%C5%A1ti%20smer%20(MAS)%20-%202013.pdf), poslednji pristup 10. juna 2019.
- van Boom, Willem H., Pieter Desmet, Peter Mascini. 2018. Empirical Legal Research: charting the terrain. 1–22 u *Empirical Legal Research in Action: Reflections on Methods and their Applications*, eds. van Boom, Willem H., Pieter Desmet, Peter Mascini. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- van Dijck, Gijs, Shahar Sverdlov, Gabriela Buck. 2018. Empirical Legal Research in Europe: Prevalence, Obstacles and Interventions. *Erasmus Law Review* 2: 105–119.
- van Gestel, Rob, Andreas Lienhard, eds. 2019. *Evaluating Academic Legal Research in Europe: The Advantage of Lagging Behind*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- van Gestel, Rob, Micklitz Hans-W., Edward L. Rubin, eds. 2017. *Rethinking legal scholarship: A transatlantic dialogue*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Vanoverbeke, Dimitri, Jeroen Maesschalck, David Nelken, Stephan Parmetier, eds. 2014. *The Changing Role of Law in Japan: Empirical Studies in Culture, Society and Policy Making*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
- Vujanić, Milica, Darinka Gortan Premk, Milorad Dešić, Rajna Dragičević, Miroslav Nikolić, Ljiljana Nogo, Vasa Pavković, Nikola Ramić, Rada Stijović, Milica Radović Tešić, Egon Fekete. 2011.

- Rečnik srpskog jezika*. Izmenjeno i dopunjeno izdanje. Novi Sad: Matica srpska.
- Vuković, Danilo, Slobodan Cvejić. 3/2014. Legal Culture in Contemporary Serbia: Structural Analysis of Attitudes Towards the Rule of Law. *Annals FLB – Belgrade Law Review* 62: 52–73.
- Webley, Lisa. 2010. Qualitative Approaches to Empirical Legal Research. 927–950 u *The Oxford Handbook of Empirical Legal Research*, eds. Peter Cane, Herbert M. Kritzer. New York: Oxford University Press.
- Wendell Holmes Jr., Oliver. 1897. The Path of the Law. *Harvard Law Review* 10: 457–478.
- Wulf, Alexander J. 2014. Empirical Analysis. 1–8 u *Encyclopedia of Law and Economics*. Berlin: Springer.
- Wulf, Alexander J. 2016. The Contribution of Empirical Research to Law. *The Journal Jurisprudence* 29: 29–49.
- Xavier, Roberto Franco, Paulo Eduardo Alves Silva. 2014. Letter from the Editors. *Revista de Estudos Empíricos em Direito* 1: 7.
- Zeiler, Kathryn. 2016. The Future of Empirical Legal Scholarship: Where Might We Go from Here. *Journal of Legal Education* 66: 78–99.
- Zimring, Franklin E. 2003. The American Jury Project and the Chicago Law School. Fulton Lecture Series. The Law School. The University of Chicago. USA.

Tatjana Milić, PhD

Research Fellow

University of Novi Sad Faculty of Law

EMPIRICAL RESEARCH OF LAW: A REVOLUTION OR MISSION IMPOSSIBLE?

Summary

Empirical research of law seeks to address the issue of isolation of legal science and law from the social reality. It signifies a change in the approach to legal research. What is the quality of that change? To answer that question, it was necessary to gain insight into empirical research of law. This paper presents main features of empirical research of law and outlines its historical development worldwide, and its current state of the art in Serbia. For full and critical account on empirical research of law the paper reviews limitations and challenges in its application. In conclusion, the author explains that empirical research is not a radical change in legal research, but a change whose success will depend on the researchers' methodological abilities.

Key words: *Empirical research. – Law. – Legal science. – Methodology of law. – Social sciences.*

Article history:

Received: 31. 7. 2019.

Accepted: 3. 9. 2019.